

กลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสะอะมิ

บทคัดย่อ

เทพเจ้ากับสัตว์มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด สัตว์บางชนิดเป็นบริวารของเทพเจ้า ขณะที่สัตว์บางชนิดเป็นพาหนะของเทพเจ้า งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสะอะมิที่มีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้า 7 เรื่อง ได้แก่ อุกุน โออะอิมะทซุ ฉิมะ ทะกะซะงะ โฟจิซัน โฮโจงะวะ และยูมิยะวะ ผลการศึกษาพบว่า ในบทละครโนเรื่องที่ศึกษาปรากฏสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ม้า เต่า แมลง ปลา และนก (เช่น นกกระเรียน นกพิราบ ห่านป่า) โดยสัตว์มีส่วนช่วยเสริมภาพของตัวละครเอกและฉากในบทละครโน กลวิธีการนำเสนอสัตว์ จำแนกเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ สัญลักษณ์ อุปมา บุคลาธิษฐาน และการบรรยาย สัตว์ที่แสดงสัญลักษณ์ ได้แก่ นกกระเรียนและเต่า สัตว์ที่แสดงอุปมา ได้แก่ นกกระเรียน ห่านป่า และนก (คำทั่วไปที่ไม่ระบุชนิด) สัตว์ที่แสดงบุคลาธิษฐานคือแมลง ส่วนสัตว์ที่แสดงการบรรยาย ได้แก่ นกพิราบ นกอุจิว นก ม้า และปลา

คำ

สำคัญ

บทละครโน, เสะอะมิ, เทพเจ้า, สัตว์

Strategy for Representing Animals in Zeami's Noh Plays

Abstract

Gods and animals are closely related. Some animals are the servants of the gods, while others are the vehicles of the gods. This research aims to study a strategy for representing animals in seven of Zeami's Noh plays that feature gods as the main characters: *Ukon*, *Oimatsu*, *Shiga*, *Takasago*, *Fujisan*, *Houjougawa*, and *Yumiyawata*. The research found that horses, turtles, insects, fish, and birds (such as cranes, pigeons, and wild geese) appear in the Noh plays. These animals contribute to the portrayal of the main characters and the scenes in the plays. The strategy for representing animals was divided into four forms: symbol, simile, personification, and description. The animals used as symbols were cranes and turtles. Those used as similes were cranes, wild geese, and birds (as a general category). Those used as personification were insects. The animals featured in the description included pigeons, uguisu, birds, horses, and fish.

Key words

Noh plays, Zeami, gods, animals

Email: winaitaiyo@hotmail.com

Received 13 December 2025; Revised 8 January 2026; Accepted 29 January 2026

1. บทนำ

ละครโน (能) เป็นศิลปะการแสดงแบบโบราณของญี่ปุ่นซึ่งสันนิษฐานว่าพัฒนาขึ้นจากศิลปะการแสดงแบบโบราณของจีนที่เผยแพร่เข้ามาญี่ปุ่นในช่วงศตวรรษที่ 8 ต่อมาเสอะมิ¹ (世阿弥) ผู้ได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งละครโน ได้พัฒนารูปแบบการแสดงจนกระทั่งเป็นรูปแบบที่แสดงอยู่ในปัจจุบัน

ในสมัยเอโดะ² (江戸) มีการรวบรวมรายชื่อบทละครโนเรื่องที่ยังแสดงอยู่ในปัจจุบัน (現行曲) และมีการแบ่งบทละครโนเป็น 5 ประเภท ได้แก่ เรื่องที่แสดงเป็นอันดับแรก (初番目物) เรื่องที่แสดงเป็นอันดับสอง (二番目物) เรื่องที่แสดงเป็นอันดับสาม (三番目物) เรื่องที่แสดงเป็นอันดับสี่ (四番目物) และเรื่องที่แสดงเป็นอันดับห้า (五番目物) โดยเรื่องที่แสดงเป็นอันดับแรกส่วนมากมีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้า ทั้งนี้ เรื่องที่แสดงเป็นอันดับแรกที่ตั้งโดยเสอะมิและยังมีการแสดงอยู่ในปัจจุบันมี 8 เรื่อง ดังที่นิมิโนะ ฮะรุโอะ (1987) กล่าวว่า “บทละครโนของเสอะมิที่แสดงเป็นอันดับแรกและตัวละครเอกเป็นเทพเจ้ามี 8 เรื่อง ได้แก่ ทะกะซะโอะ (高砂) ยุมิยะวะตะ (弓八幡) โยโร (養老) อุกุน (右近) โอะอิเมะทซุ (老松) โฮโจงะวะ (放生川) ฉิมะ (志賀) และฟูจิซัน (富士山)”

เทพเจ้ามีความสัมพันธ์กับสัตว์โดยในวรรณกรรมญี่ปุ่นสมัยโบราณปรากฏชื่อสัตว์หลากหลายชนิด ดังที่โคะดะอิ ชูเซอิ บุงงะกุ รงโก คังโกกะอิ (2023, p. 61) ระบุว่า “วรรณกรรมเรื่องโคะจิกิ³ (古事記) ปรากฏชื่อสัตว์หลากหลายชนิด บางชนิดสามารถพูดได้เหมือนมนุษย์ บางชนิดเป็นเทพเจ้า บางชนิดแต่งงานกับมนุษย์หรือเทพเจ้า จึงกล่าวได้ว่าสัตว์มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเทพเจ้า” และโคะบะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 53-58) กล่าวว่า “มันเป็นสัตว์ในพิธีกรรมของลัทธิชินโต เช่น ในวรรณกรรมเรื่องโคะกุนโชะมนจู⁴ (古今著聞集) ปรากฏข้อความว่า ‘มีการจัดแข่งม้าบริเวณลานประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า’ การเคลื่อนไหวของม้าแสดงถึงความรู้สึกของเทพเจ้า ดังนั้น จึงจัดแข่งม้าเพื่อทำนายดวงชะตา นอกจากนี้ มีความเชื่อว่าม้ามีพลังวิเศษในฐานะที่เป็นบริวารและเป็นพาหนะของเทพเจ้า มีการถวายม้าที่ยังมีชีวิตอยู่เพื่อเป็นเครื่องบูชาแด่เทพเจ้า”

แม้ว่าเทพเจ้ากับสัตว์มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดดังตัวอย่างงานวิจัยข้างต้น และบทละครโนของเสอะมิที่แสดงเป็นอันดับแรกและตัวละครเอกเป็นเทพเจ้าปรากฏสัตว์หลากหลายชนิด แต่จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า ไม่มีงานวิจัยเกี่ยวกับบทละครโนทั้งในประเทศไทยและญี่ปุ่นที่ศึกษาเรื่องสัตว์ในบทละครโน งานวิจัยนี้จึงเป็นงานแรกที่ศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสอะมิที่มีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้า

3. สมมติฐานของการวิจัย

กลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสอะมิที่มีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้า จำแนกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ สัญลักษณ์ อุปมา⁵ บุคลาธิษฐาน และการบรรยาย⁶

¹ ลูกชายของคันอะมิ (世阿弥) ผู้เป็นหัวหน้าสำนักการแสดงคันเสะ (世世) รุ่นแรก สันนิษฐานว่าเสอะมิมิชีวิตอยู่ในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1363-1443

² ช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ. 1603-1868

³ วรรณกรรมประเภทบันทึกประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่น เสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 712

⁴ วรรณกรรมประเภทรวบรวมตำนาน (世説集) รวบรวมขึ้นในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 13 โดยทะชิเบะนะ โนะ นะริซุเอะ (橘成季)

⁵ “อุปมา” ในงานวิจัยนี้หมายถึง “อุปลักษณ์” ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบแบบไม่กล่าวโดยตรงและไม่มีคำเชื่อมต่าง ๆ

⁶ การบรรยาย หมายถึง 1) การใช้สัตว์ในการบรรยายหรือเป็นส่วนหนึ่งของฉาก 2) การใช้สัตว์ในการบรรยายความเป็นมาของฉาก และ 3) การใช้สัตว์ในการบรรยายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

4. ขอบเขตของการวิจัย

เทพเจ้ากับสัตว์มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด งานวิจัยนี้จึงศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสอะมิที่แสดงเป็นอันดับแรกและมีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้าและยังแสดงอยู่ในปัจจุบัน โดยหยิบยกเรื่องที่มีสัตว์ปรากฏในเรื่องจำนวนทั้งหมด 7 เรื่อง (เรียงลำดับตามอักษรฮิระงานะ) ได้แก่ อุกน (右近) โอะอิเมะทซุ (老松) ฌิมะ (志賀) ทะกะซะโงะ (高砂) ฟุจิซัน (富士山) โฮโจงะวะ (放生川) และยูมิยะวะตะ (弓八幡) ทั้งนี้ ตัวบทต้นฉบับบทละครโนมาจากหนังสือโยเกียวกุ ทะอิกัน (謡曲大観) ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมบทละครโนที่แสดงอยู่ในปัจจุบันของสำนักคันเสะ (観世) ครอบคลุมเรื่อง และตัวอย่างบทขับร้องที่ปรากฏในงานวิจัยนี้แปลเป็นภาษาไทยโดยผู้เขียน

5. เนื้อเรื่องโดยสังเขปของบทละครโนเรื่องที่ศึกษา

5.1 เรื่องอุกน : นักบวชรูปหนึ่งเดินทางไปถึงสนามม้าอุกนและได้พบหญิงสูงศักดิ์ที่เป็นร่างแปลงของเทพเจ้า ทั้งคู่สนทนากัน หญิงสูงศักดิ์เปิดเผยว่าตนเป็นเทพเจ้าและเลือนหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่าง ร่ายรำ และกลับไปบนท้องฟ้า

5.2 เรื่องโอะอิเมะทซุ : ชายคนหนึ่งเดินทางไปถึงวัดอันระกุ (安楽寺) และได้พบชายชรากับชายหนุ่มที่เป็นร่างแปลงของเทพเจ้า ทั้งสามคนสนทนากัน หลังจากนั้น ชายชรากับชายหนุ่มเลือนหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่างและร่ายรำ

5.3 เรื่องฌิมะ : ข้าราชการปารณายหนึ่งเดินทางไปถึงภูเขาฌิมะและได้พบชายชราที่เป็นร่างแปลงของเทพเจ้า หลังสนทนากันแล้วชายชราเปิดเผยว่าตนเป็นเทพเจ้าและหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่างและร่ายรำ

5.4 เรื่องทะกะซะโงะ : นักบวชรูปหนึ่งเดินทางไปถึงทะกะซะโงะและได้พบชายชราที่บิณฑูรซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพเจ้า หลังสนทนากันแล้วชายชราเปิดเผยว่าตนเป็นเทพเจ้าและลงเรือเดินทางไปที่พักมิโยะมิ (住吉) นักบวชเดินทางตามไปและพบเทพเจ้าปรากฏร่างและร่ายรำ

5.5 เรื่องฟุจิซัน : ข้าราชการปารณายหนึ่งเดินทางไปถึงภูเขาฟุจิและได้พบหญิงสาวประมวงซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพเจ้า หลังสนทนากันแล้วหญิงสาวประมวงเลือนหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่าง ร่ายรำ และกลับไปบนท้องฟ้า

5.6 เรื่องโฮโจงะวะ : นักบวชรูปหนึ่งเดินทางไปถึงศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงุ (男山八幡宮) และได้พบชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพเจ้า หลังสนทนากันแล้วชายชราเปิดเผยว่าตนเป็นเทพเจ้าและหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่างและร่ายรำ

5.7 เรื่องยูมิยะวะตะ : ข้าราชการปารณายหนึ่งเดินทางไปถึงภูเขาโอะโตะโกะยะมะและได้พบชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพเจ้า หลังสนทนากันแล้วชายชราเปิดเผยว่าตนเป็นเทพเจ้าและเลือนหายไป ต่อมา เทพเจ้าปรากฏร่างและร่ายรำ

6. ผลการวิจัย

บทละครโนเรื่องที่ศึกษาปรากฏสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ นก ม้า เต่า แมลง และปลา โดย “นก” จำแนกชนิดย่อยเป็นนกกระเรียน (鶴) นกพิราบ (鳩) นกอุจิวชิ⁷ (鶯) ห่านป่า (雁) และนก (鳥) ซึ่งเป็นคำทั่วไปที่ไม่ระบุชนิด กลวิธีการนำเสนอสัตว์แต่ละชนิด จำแนกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ สัญลักษณ์ อุปมา บุคลาธิษฐาน และการบรรยาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

⁷ นกกระจากสายพันธุ์หนึ่ง หรือเรียกว่านกในดิงเกลญี่ปุ่น

6.1 นก

“นก” ที่ปรากฏในบทละครในเรื่องที่ศึกษาบางเรื่องระบุชนิดของนก เช่น นกกระเรียน นกพิราบ ขณะที่บางเรื่องปรากฏเพียงคำว่า นก (鳥) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1.1 นกกระเรียน (鶴) เป็นสัตว์โบราณของญี่ปุ่น ดังที่โคะบะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 187) กล่าวว่า “ในสมัยนาร่า⁸ (奈良) เชื่อกันว่านกกระเรียนเป็นพาหนะของเทพเจ้า” นกกระเรียนปรากฏในเรื่องโอะอิมะทซุและเรื่องทะกะซะโงะ โดยเรื่องโอะอิมะทซุปรากฏนกกระเรียน 1 ครั้งในบทขับร้องของวิญญาณของเทพโอะอิมะทซุซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์หลัง ดังนี้

地『これは老木の神松の千代に八千代に。さざれ石の。巖となりて。苔のむすまで

シテ『苔のむすまで松竹。鶴亀の

地『齢を授くるこの君の。行く末護れとわが神託の。告を知らず。松風も梅も。久しき春こそ。めでたけれ

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 532)

คอร์ส (แทนตัวละครเอก) : ข้าเป็นเทพเจ้าแห่งต้นสนที่มีอายุเก่าแก่ เมื่อเวลาผ่านไปนับพันปี
แปดพันปี กรวดก้อนเล็กกลายเป็นหินก้อนใหญ่และจนกระทั่งมีใครน้ำจืด

ตัวละครเอก : จนกระทั่งมีใครน้ำจืด ดังต้นสน ต้นไผ่ นกกระเรียน และเต่า

คอร์ส (แทนตัวละครเอก) : แจ้งให้รับรู้ถึงคำประกาศของเทพเจ้าที่จะปกป้องคุ้มครองผู้ปกครองให้
มีอายุยืนยาวตลอดไป ทั้งลมพัดต้นสนและต้นบ๊วยจะอยู่เคียงคู่กับฤดูใบไม้ผลิอันยาวนาน
เป็นเรื่องที่ต้องสรรเสริญ

บทขับร้องข้างต้นเป็นของวิญญาณของเทพโอะอิมะทซุและคอร์สที่ขับร้องแทนวิญญาณของเทพโอะอิมะทซุ ซึ่งขับร้องขณะกำลังรำรำตอนท้ายเรื่อง ในบทขับร้องปรากฏคำว่า “นกกระเรียน (鶴)” คู่กับคำว่า “เต่า (亀)” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏในบทกวีด้วยเช่นกัน ดังที่คะตะจิโร โยอิชิ (2004, p. 256) กล่าวว่า “ในบทกวีสมัยเฮอัน⁹ (平安) นกกระเรียนมักปรากฏควบคู่กับคำว่า ‘ต้นสน (松)’ หรือ ‘เต่า (亀)’ โดยแสดงความรู้สึกรักดี” และโคะบะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 186) กล่าวว่า “ในประชุมกวีนิพนธ์โอะอิงะกะมุ¹⁰ (古今和歌集) นกกระเรียนแสดงภาพความมีอายุยืนยาว”

นกกระเรียนในเรื่องโอะอิมะทซุเป็นสัญลักษณ์ของ “ระยะเวลายาวนาน” โดยสื่อความหมายของการมีอายุยืนยาวของเทพโอะอิมะทซุและผู้ปกครองบ้านเมือง ในบทขับร้องของเรื่องโอะอิมะทซุดังยกมาข้างต้นปรากฏข้อความอื่น ๆ ที่สื่อความหมายของระยะเวลายาวนาน เช่น “นับพันปี แปดพันปี (千代に八千代に)” “ปกป้องคุ้มครองผู้ปกครองให้ มีอายุยืนยาวตลอดไป (齢を授くるこの君の行く末護れ)” และ “ฤดูใบไม้ผลิอันยาวนาน (久しき春)” ซึ่งข้อความเหล่านี้มีส่วนเสริมคำว่า นกกระเรียน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ “ระยะเวลายาวนาน”

ส่วนเรื่องทะกะซะโงะปรากฏนกกระเรียน 1 ครั้งในบทขับร้องของชายชราซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรกกับหญิงชราซึ่งเป็นผู้ติดตามตัวละครเอก ดังนี้

シテ ツレ『過ぎ來し世々は白雪の。積り積りで老の鶴の。塀に残る有明

⁸ ช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ. 710-794

⁹ ช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ. 794-1185

¹⁰ ประชุมบทกวีญี่ปุ่นเล่มแรกที่จักรพรรดิมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมขึ้น เสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 905 ประกอบด้วยบทกวีประมาณ 1,100 บท

の。春の霜夜の起居にも松風をのみ聞き馴れて。心を友と。菅筵の。
思ひを述ぶるばかりなり

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 1861)

ตัวละครเอกและผู้ติดตามตัวละครเอก : เรื่องในอดีตที่ผ่านมา เวลาสะสมล่วงเลย ดังหิมะสีขาว
ดั่งนกกระเรียนชรา ยามนอนก็ตื่นขึ้นด้วยความเอือกเย็นยามรุ่งสางของฤดูใบไม้ผลิได้ยิน
เพียงเสียงลมพัดต้นสนจนซาซึน มีบทกวีเป็นเพื่อนปลอบประโลมจิตใจ

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของต้นสนแห่งซุมิโยะมิและหญิงชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของต้นสนแห่งทะกะซะงะ ขับร้องตอนต้นเรื่องก่อนได้พบกับนักบวช คำว่า “นกกระเรียนชรา (老の鶴)” ใช้เปรียบกับวิญญาณของต้นสนแห่งซุมิโยะมิและวิญญาณของต้นสนแห่งทะกะซะงะซึ่งมีอายุยืนยาว คำว่า “นกกระเรียนชรา” เป็นอุปมาของผู้สูงวัย

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า นกกระเรียนเป็นพาหนะของเทพเจ้า และในบทละครโนมีการใช้ “นกกระเรียน” เพื่อแสดงสัญลักษณ์ของระยะเวลายาวนาน โดยสื่อความหมายของการมีอายุยืนยาวของผู้ปกครองบ้านเมืองและเทพโอเอะชิมะทซุซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องโอเอะชิมะทซุ และใช้เพื่อแสดงอุปมาของผู้สูงวัย โดยหมายถึงชายชราและหญิงชราซึ่งเป็นตัวละครเอกและผู้ติดตามตัวละครเอกของเรื่องทะกะซะงะ

6.1.2 นกพิราบ (鳩) ปรากฏในบทละครโน 2 เรื่อง ได้แก่ โฮโจงะวะและยูมิยะวะตะ โดยฉากของทั้ง 2 เรื่องคือศาลเจ้าโอเอะโตะโกะยะมะ อะชิมังงุ หรือเรียกว่า ศาลเจ้าแห่งยะวะตะ (八幡) ซึ่งตั้งอยู่ที่ภูเขาโอเอะโตะโกะยะมะ นครเกียวโต และมีนกพิราบอาศัยอยู่จำนวนมาก นกพิราบเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ปล่อยในเทศกาลโฮโจเอะ (放生会) ของศาลเจ้าโอเอะโตะโกะยะมะ อะชิมังงุ ดังที่นิมิ นะกะมิชิและโทะกุนะงะ เค็นตะโร (2018, p. 98) กล่าวว่า “ในเทศกาลโฮโจเอะจะปล่อยนกและปล่อยปลาจากบนสะพานอังโงะ (安居橋) ตั้งแต่ช่วงเช้าเวลา 8.00 น. โดยนกที่นำมาปล่อยคือนกพิราบ หลังจากนั้น ร่ายรำบนสะพานเพื่อบูชาเทพเจ้า” เรื่องโฮโจงะวะปรากฏนกพิราบ 2 ครั้ง ดังบทขับร้องต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 ปรากฏในบทขับร้องของคอรัสที่ขับร้องแทนชายชราซึ่งเป็นตัวละครเอกองค์แรก ดังนี้
シテ『代々に仕へし古も。二百餘歳の春秋を
地『送り迎へて神徳を受けし身の齡武内の神はわれなりと。名のりもあへず男山。鳩の杖にすがりて山上さして、あがりけり山上さしてあがりけり
(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 2462)

ตัวละครเอก : รับประทานขมในอดีตร ฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วงหมุนเวียนผ่านไปปราศร่องรอยปี
คอรัส (แทนตัวละครเอก) : เวลาผ่านไป แท้จริงแล้ว ข้าคือเทพทะกะเอะจิกิผู้ได้รับพรจากเทพเจ้า
หลังแนะนำตัวแล้ว (เทพเจ้า) คว่าไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบแล้วหายลับไปบนภูเขา
หายลับไปบนภูเขา

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพทะกะเอะจิกิ¹¹ (武内神) และคอรัสที่ขับร้องแทนชายชราก่อนชายชราจะหายตัวไป คำว่า “ไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบ (鳩の杖)” ใช้บรรยายสภาพไม้เท้าของชายชรา โดยโคะบะยะมิ โฉมิจิโร (2009, p. 243) กล่าวว่า “ในวรรณกรรมเรื่องคังเกะบุโนโซ¹² (菅家文草)

¹¹ ทะกะเอะจิกิ โนะ ซุกุเนะ (武内宿禰) เป็นขุนนางซ็องสัตย์ เคยรับใช้จักรพรรดิและจักรพรรดินีหลายพระองค์ เช่น จักรพรรดินิจิงงุ (神功皇后) จักรพรรดิโองิน (応神天皇) หลังเสียชีวิตแล้วกลายเป็นเทพทะกะเอะจิกิ

¹² วรรณกรรมประเภทรวบรวมวรรณกรรมจีน (漢詩文集) รวบรวมโดยซุงะวะระ โนะ มิชิสะเนะ (菅原道真) ประกอบด้วย 12 เล่ม

มีข้อความระบุว่า ‘แม้จะมีไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบ แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ค้ำร่างกายเพราะคนขรามีสุขภาพแข็งแรง’ ซึ่งอาจเป็นข้อความที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่นที่กล่าวถึงไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบ”

ครั้งที่ 2 ปรากฏในบทขับร้องของเทพทะเกะอุจิซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์หลัง ดังนี้

地『末社は各々出現して。今日待ち得たる放生の。神の御幸を早むれば
シテ『御前飛び去る鳩の嶺

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 2465)

คอร์ส (แทนตัวละครเอก): บรรดาเทพบริวารต่างปรากฏร่างและรีบเร่งเดินทางไปร่วมเทศกาล
โฮโจะในวันนี้ที่เฝ้ารอ

ตัวละครเอก : นกพิราบบินนำร่องการเดินทางของเทพเจ้าขึ้นไปบนยอดเขา

บทขับร้องข้างต้นเป็นของเทพทะเกะอุจิ และคอร์สที่ขับร้องแทนเทพเจ้าขณะปรากฏร่างในองก์หลัง คำว่า “นกพิราบ” ใช้บรรยายสภาพของภูเขาโอะโตะโกะยะมะซึ่งมีนกพิราบบินนำทางเทพเจ้าขึ้นไปบนยอดเขา

ส่วนเรื่องยุมิยะวะตะปรากฏนกพิราบ 1 ครั้งในบทขับร้องของคอร์สที่ขับร้องแทนเทพคะวะระซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์หลัง ดังนี้

地『月の桂の男山。さやけき影は所から。畜類鳥類鳩吹く松の風までも。
皆神體と現れ。げに頼もしき神心示現大菩薩八幡の神託ぞ豊かなりける
る神託ぞ豊かなりける

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 3234)

คอร์ส (แทนตัวละครเอก) : แสงจันทร์ส่องสว่างที่ภูเขาโอะโตะโกะยะมะ (เมตดาของเทพเจ้ามี
ความชัดเจน) นับตั้งแต่สถานที่ รวมทั้งสัตว์ ทั้งเสียงร้องของนกพิราบและลมพัดต้นสน
ล้วนเป็นที่สถิตของเทพเจ้า เชื่อถือได้อย่างแท้จริง เมตดาของพระโพธิสัตว์ยะวะตะที่
ปรากฏร่างเป็นเทพเจ้ามีมากมาย เมตดาของเทพเจ้ามีมากมาย

บทขับร้องข้างต้นเป็นของคอร์สที่ขับร้องแทนเทพคะวะระตอนท้ายเรื่อง คำว่า “นกพิราบ” ใช้บรรยายสภาพของภูเขาโอะโตะโกะยะมะ ทั้งนี้ ชนะริ เค็นตะโร (1982c, เล่มที่ 3 p. 3234) อธิบายเพิ่มเติมว่า “นกพิราบเป็นบริวารของเทพโพธิสัตว์ยะวะตะ (八幡大菩薩) และชื่อ ‘ยอดเขานกพิราบ (鳩の嶺)’ มีที่มาจากการเลี้ยงนกพิราบแบบปล่อยอิสระที่ภูเขาโอะโตะโกะยะมะจำนวนมาก” และโคะยะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 242) กล่าวว่า “ในวรรณกรรมเรื่องโคะจิตัน¹³ (古事談) มีข้อความเกี่ยวกับนกพิราบจำนวนมากที่บินเข้ามาเสียชีวิตในบ้านของมินะโมะโตะโนะ โยะมิอิเอะ (源義家) เขาจึงพูดว่า ‘นี้อาจเป็นบริวารของเทพยะวะตะ ต้องเป็นลางร้ายอย่างแน่นอน’ ซึ่งอาจเป็นข้อความที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่นที่กล่าวอย่างชัดเจนว่านกพิราบเป็นบริวารของเทพยะวะตะ”

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า นกพิราบเป็นบริวารของเทพยะวะตะ และในบทละครโนมีการใช้ “นกพิราบ” เพื่อบรรยายสภาพไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบซึ่งเป็นของชายขราผู้เป็นตัวละครเอกในเรื่องโฮโจะวะ และใช้เพื่อบรรยายสภาพของภูเขาโอะโตะโกะยะมะซึ่งเป็นฉากในเรื่องโฮโจะวะและยุมิยะวะตะ

6.1.3 นกอุจิซุ (鶯) ปรากฏในเรื่องฟูจิซัน 1 ครั้งในบทขับร้องของหญิงสาวประมวงซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรก ดังนี้

シテ「げにげにさる事ありしなり。昔鶯のかひご化して少女となりしを。

¹³ วรรณกรรมประเภทรวบรวมตำนาน รวบรวมขึ้นราว ค.ศ. 1212-1215 โดยมีนะโมะโตะ โนะ อะกิเกะเนะ (源朝兼)

時の帝の皇女に召されしに。時至りけるか天にあがり給ひし時。形見の鏡に不死薬を添へて置き給ひしを。後日に富士の嶽にして。その薬を焼きしより。富士の煙は立ちしなり

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982d, เล่มที่ 4 p. 2688)

ตัวละครเอก : เคยมีเรื่องเช่นนั้นจริง ในอดีตเคยมีไข่มงกูงิซุกลายร่างเป็นหญิงสาว จักรพรรดิในสมัยนั้นมีพระราชกระแสรับสั่งให้ไปเป็นพระมเหสีในพระราชวัง เมื่อถึงเวลาอันสมควร (หญิงสาวนั้น) กลับขึ้นไปบนฟ้าและวางยาอายุวัฒนะไว้ที่กระจากเงาซึ่งเป็นของต่างหน้า ต่อมา มีการนำยาอายุวัฒนะนั้นไปเผาที่ภูเขาฟูจิ ด้วยเหตุนี้ ภูเขาฟูจิจึงมีควันลอยออกมา

บทขบร้องข้างต้นเป็นของหญิงชาวประมงผู้เป็นแม่ซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพโพธิสัตว์เซ็งเง็น (淺間大菩薩の神) และขบร้องขณะสนทนากับข้าราชการ ในเรื่องฟูจิซึนปรากฏตัวละครเทพคะงุยะในฐานะที่เป็นเทพบริวารของเทพโพธิสัตว์เซ็งเง็น คำว่า “ไข่มงกูงิซุ (鶯のかみ)” ใช้บรรยายความเป็นมาของภูเขาฟูจิโดยกล่าวถึงชาติกำเนิดของหญิงสาวที่กลายร่างจากไข่มงกูงิซุ ทั้งนี้ มียะตะ โนะ โยะรุ (1993, p. 28-30) กล่าวว่า “ในวรรณกรรมเรื่องคะอิโดกิ (海道記) ซึ่งแต่งขึ้นใน ค.ศ. 1223 ระบุว่าเจ้าหญิงคะงุยะ (かぐや姫) ถือกำเนิดจากไข่มงกูงิซุ” และโคมะทซุ คะสุโกะ (2005, p. 44-45) กล่าวว่า “มีวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏตัวละครเจ้าหญิงคะงุยะแต่เนื้อเรื่องแตกต่างจากเรื่องทะเลเตะริ โมะโนะงะตะริ¹⁴ (竹取物語) เช่น เรื่องซังโงะกุ เด็งกิ¹⁵ (三国伝記) และเรื่องกะอุนิเก็นโรกุ¹⁶ (臥雲日件録) ที่เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นว่าเจ้าหญิงคะงุยะเป็นร่างแปลงของมงกูงิซุ”

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า ในบทละครโนเรื่องฟูจิซึนมีการใช้ “ไข่มงกูงิซุ” เพื่อบรรยายความเป็นมาของภูเขาฟูจิซึ่งเป็นฉากของเรื่องนี้โดยกล่าวถึงชาติกำเนิดของหญิงสาวซึ่งหมายถึงเจ้าหญิงคะงุยะที่กลายร่างจากไข่มงกูงิซุ

6.1.4 ห่านป่า (雁) ปรากฏในเรื่องฉิมะ 1 ครั้งในบทขบร้องของชาวบ้านซึ่งเป็นตัวละครเดียวเงิน ดังนี้
狂言「. . . 然れども貫之古今の序の。大伴の黒主と申すは。その様賤しく譬へをとるに。薪を負へる山賤の。花の蔭に休らうが如しと書かれたると申す。それを如何にと申すに。黒主の歌に。思ひ出でて戀しき時は初雁の。鳴きて渡ると人は知らずやと御座候。 . . .

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982b, เล่มที่ 2 p. 1301)

เดียวเงิน : ...ในบทนำของประชุมกวีนิพนธ์โคะกิงวะกะมุซึ่งรวบรวมโดยคิ โนะ ทซุระยุกิ มีบทวิจารณ์เกี่ยวกับบทกวีของโอโตะโมะ โนะ คุโระนุมิว่าเปรียบดั่งคนภูเขาที่แบกฟืนอยู่แล้วพักใต้ร่มเงาของดอกไม้ ตัวอย่างบทกวีของคุโระนุมิ เช่น บทกวีที่มีความหมายว่า “ความรักที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความคิดคำนึงนั้น ดังห่านป่าที่บินมาเป็นครั้งแรกและส่งเสียงร้องไปแต่ไม่มีผู้ใดรับรู้”...

บทขบร้องข้างต้นเป็นของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณเชิงเขา ขบร้องขณะเข้าพบกับข้าราชการในจักรพรรดิองค์ปัจจุบัน ทั้งนี้ คะตะริ โยอิชิ (2004, p. 123) กล่าวถึงห่านป่าว่า “ห่านป่าเป็นสัตว์ที่บินมาจากดินแดนทางตอนเหนือในฤดูใบไม้ร่วงและบินกลับไปที่ดินแดนทางตอนเหนือในฤดูใบไม้ผลิ” คำว่า “ห่านป่าที่บินมาเป็นครั้งแรก

¹⁴ วรรณกรรมประเภทเรื่องเล่าที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่น สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นราวปลายศตวรรษที่ 9 ถึงต้นศตวรรษที่ 10

¹⁵ วรรณกรรมประเภทรวบรวมตำนาน รวบรวมขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 15 โดยยะมิ เก็นโด (沙弥玄桃)

¹⁶ วรรณกรรมประเภทบันทึกซึ่งบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ระหว่าง ค.ศ. 1446-1473 โดยพระช็อกะฮอน แห่งวัดโโมโกะกุ (相国寺) นครเกียวโต

¹⁷ กวีเลื่องชื่อในสมัยเอโดะ ไม่ทราบวันเดือนปีเกิดและเสียชีวิตแน่ชัด

(初雁)” ในบทขับร้องข้างต้นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบทกวีของโอะโตะโมะ โนะ คุโรนะมุ¹⁷ (大友黒主) หมายถึง การบินมาจากทิศเหนือในฤดูใบไม้ร่วง และการส่งเสียงร้องไปโดยไม่มีผู้ได้รับรู้ เป็นการเปรียบกับความรักอันเต็มเปี่ยมที่ไม่มีผู้รับรู้ ดังนั้น “ห่านป่า” เป็นอุปมาของความรัก

6.1.5 นก (鳥) ปรากฏในเรื่องอุกุนและเรื่องโอะอิมะทซุ โดยเรื่องอุกุนปรากฏน 2 ครั้งในบทขับร้องของคอรุสที่ขับร้องแทนตัวละครเอก ดังนี้

ครั้งที่ 1 บทขับร้องของคอรุสที่ขับร้องแทนเทพชากระบะซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์หลัง ดังนี้
地『. . . 花も色添ふ北野の春の。御池の水に。御影を映し。映しうつろふ。櫻衣の裏ふき返す梢にあがり。枝に木傳ふ花鳥の。 . . .

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 350)

คอรุส (แทนตัวละครเอก) : ...เงาของเทพเจ้าสะท้อนลงบนสระน้ำในฤดูใบไม้ผลิที่คิตะโนะ ซึ่งมีดอกไม้ช่วยเพิ่มสีสัน เทพเจ้าร่ายรำวนเวียนระหว่างต้นไม้โดยขึ้นไปบนยอดไม้บ้าง กิ่งไม้บ้าง รวากับนก...

บทขับร้องข้างต้นเป็นของคอรุสที่ขับร้องแทนเทพชากระบะในตอนท้ายเรื่อง ลักษณะการบินของนกที่วนเวียนไปมาตามยอดไม้และกิ่งไม้ใช้เปรียบกับการร่ายรำของเทพเจ้า ดังนั้น “นก” เป็นอุปมาของเทพเจ้า

ครั้งที่ 2 บทขับร้องของคอรุสที่ขับร้องแทนหญิงสูงศักดิ์ซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรก ดังนี้
地『. . . 百千鳥。花に馴れ行くあだし身は。はかなき程に羨まれて上の空の心なれや上の空の心なれ

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 345)

คอรุส (แทนตัวละครเอก) : ...การที่บรรดานกทั้งหลายแวะเวียนมาชมดอกไม้ นั้นเป็นสิ่งที่ไม่จริง แต่ช่างน่าอิจฉาและเป็นช่วงที่จิตใจคนรู้สึกตื่นเต้น

บทขับร้องข้างต้นเป็นของคอรุสที่ขับร้องแทนหญิงสูงศักดิ์ซึ่งเป็นร่างแปลงของเทพชากระบะขณะสนทนากับนักบวช คำว่า “สิ่งที่ไม่จริง” หมายถึง ความไม่จริงของดอกไม้ที่ย่อมต้องร่วงโรยไปตามกาลเวลา ส่วนคำว่า “น่าอิจฉา” หมายถึง ความอิจฉานกที่บินชมดอกไม้ในช่วงผลิบาน และคำว่า “นก” ใช้บรรยายสภาพของสนามม้ายูกุนที่มีนกบินมาชมดอกซากุระในช่วงฤดูใบไม้ผลิ

ส่วนเรื่องโอะอิมะทซุปรากฏน 1 ครั้งในบทขับร้องของชายชราและชายหนุ่มซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรก และผู้ติดตามตัวละครเอก ดังนี้

シテ ツレ『梅の花笠。春もきて。縫ふてふ鳥の。梢かな

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 524)

ตัวละครเอกและผู้ติดตามตัวละครเอก : บัดนี้เข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิแล้ว ดอกบ๊วยผลิบานสะพรั่ง มีนกมาเกาะบนกิ่งไม้

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพโอะอิมะทซุและชายหนุ่มซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพโคเบะอิโตะโนะขณะปรากฏตัวบนเวทีครั้งแรก คำว่า “นก” ใช้บรรยายสภาพของวัดอันระกุกที่มีนกมาเกาะบนกิ่งไม้

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า มีการใช้ “นก” เพื่อแสดงอุปมาของเทพเจ้าในเรื่องอุกุนโดยเปรียบลักษณะบินของนกกับการร่ายรำของเทพเจ้า และใช้แสดงการบรรยายสภาพของสนามม้ายูกุนซึ่งเป็นฉากของเรื่องอุกุน นอกจากนี้ ยังใช้แสดงการบรรยายสภาพของวัดอันระกุกซึ่งเป็นฉากของเรื่องโอะอิมะทซุ

6.2 ม้า

“ม้า” เป็นสัตว์โบราณและปรากฏในวรรณกรรมญี่ปุ่นสมัยโบราณ ดังที่ทะระยะมะ ฮิโระมิ (2002, p. 52-53) กล่าวว่า “ม้าเป็นสัตว์โบราณซึ่งมีการขุดค้นพบกระดูกและฟันของม้าจากซากโบราณในช่วงกลางของสมัยโจมง (縄文) นอกจากนี้ ม้าเป็นพาหนะของเทพเจ้า” และอรรธยา สุวรรณระดา (2557, น.75) กล่าวถึงม้าที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโคะจิกิว่า “ในญี่ปุ่นโบราณมีการใช้ม้าเป็นพาหนะในการเดินทาง” นอกจากนี้ อิกะมะ เทะซุโระ (2018, p. 136) กล่าวถึงม้าตามความคิดของคนญี่ปุ่นในยุคกลาง (中世) ว่า “ม้า วัว และสุนัขเป็นสัตว์เลี้ยงสำคัญซึ่งมีอาจหาได้ในการดำรงชีวิตของคนยุคกลาง” ม้าปรากฏในเรื่องอุกน 1 ครั้งในบทขับร้องของชาวบ้านซึ่งเป็นตัวละครเคียวเง็น ดังนี้

狂言「... まづ随身の如くにて。衣裳につけるものは作り花を致し馬に乗り。そのつけ物を取らう取られまいとする事にて候。...

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 348)

เคียวเง็น : ...การแข่งขันเริ่มจากทหารอารักขาขี่ม้าโดยมีสิ่งประดับไว้บนเสื้อผ้าคือดอกไม้ประดิษฐ์
ทหารอารักขาจะพยายามคว้าสิ่งประดับของฝ่ายตรงข้ามและไม่ให้ฝ่ายตรงข้ามคว้าสิ่งประดับ
ของตนไปได้...

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชาวบ้านที่เล่าความเป็นมาของการจัดแข่งม้าที่สนามม้าอุกนให้กับชาวฟัง “ม้า” ใช้บรรยายสภาพของสนามม้าอุกนที่มีการแข่งม้าในวันฮิโอะริ (ひをりの日) ซึ่งอยู่ในช่วงระหว่างวันที่ 3-6 เดือน 5 โดยการแข่งม้าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมในลัทธิชินโต ดังที่โคะบะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 53) กล่าวว่า “นิยมจัดการแข่งม้า ฯลฯ ก่อนเริ่มประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า”

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า ม้าเป็นสัตว์โบราณและเป็นพาหนะของเทพเจ้า ในบทละครโนมีการใช้ “ม้า” เพื่อบรรยายสภาพของสนามม้าอุกนซึ่งเป็นฉากในเรื่องอุกน

6.3 เต่า

“เต่า” เป็นสัตว์ที่ปรากฏในวรรณกรรมญี่ปุ่นสมัยโบราณหลายเรื่อง ดังที่โคะบะยะมิ โฉจิโร (2009, p. 440-442) กล่าวว่า “เต่าเป็นบริวารของเทพเจ้าโดยปรากฏในเรื่องของวรรณกรรมเรื่องโคะจิกิ เรื่องนิฮอนโอะกิ²⁰ (日本書紀) เรื่องโคะกอนโชะมนจู ฯลฯ และในเรื่องนิฮอนโอะกิปรากฏเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการใช้เต่าเพื่อทำนายดวงชะตา” เต่าปรากฏในเรื่องโอะอิเมะทซุ 1 ครั้งในบทขับร้องเดียวกันกับที่ปรากฏคำว่า “นกกะเรียน” โดยเป็นบทขับร้องของวิญญาณของเทพโอะอิเมะทซุซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์หลัง ดังนี้

地『これは老木の神松の千代に八千代に。さざれ石の。巖となりて。苔のむすまでシテ『苔のむすまで松竹。鶴亀の

地『齡を授くるこの君の。行く末護れとわが神託の。告を知らず。松風も梅も。久しき春こそ。めでたけれ

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982a, เล่มที่ 1 p. 532)

คอรัส (แทนตัวละครเอก): ข้าเป็นเทพเจ้าแห่งต้นสนที่มีอายุเก่าแก่ เมื่อเวลาผ่านไปนับพันปี แวดพันปี
กรวดก้อนเล็กกลายเป็นหินก้อนใหญ่และจนกระทั่งมีตะไคร่น้ำจับ

ตัวละครเอก : จนกระทั่งมีตะไคร่น้ำจับ ดังต้นสน ต้นไผ่ นกกะเรียน และเต่า

²⁰ วรรณกรรมประเภทบันทึกประวัติศาสตร์ รวบรวมเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 720

คอรัส (แทนตัวละครเอก): แจ้งให้รับรู้ถึงคำประกาศของเทพเจ้าที่จะปกป้องคุ้มครองผู้ปกครองให้มีอายุยืนยาวตลอดไป ทั้งลมพัดต้นสนและต้นบ๊วยจะอยู่เคียงคู่กับฤดูใบไม้ผลิอันยาวนาน เป็นเรื่องที่ต้องสรรเสริญ

บทขับร้องข้างต้นเป็นของวิญญาณของเทพโอเออิเมะทซุและคอรัสที่ขับร้องแทนวิญญาณของเทพโอเออิเมะทซุ ซึ่งขับร้องขณะกำลังร่ายรำตอนท้ายเรื่อง คำว่า “เต่า” เป็นสัตว์ที่มีอายุยืนยาว ดังที่เทะระยะมะ อิโระมิ (2002, p. 128) กล่าวว่า “เต่าสื่อความหมายของการมีอายุยืนยาว มีคำกล่าวว่า ‘นกกระเรียนมีอายุขัย 1,000 ปี เต่ามีอายุขัย 10,000 ปี’ เต่าปรากฏในวรรณกรรมญี่ปุ่นสมัยโบราณในฐานะที่เป็นสัตว์แห่งความน่ายินดีและมีพลังกลับ” เต่าในเรื่องโอเออิเมะทซุเป็นสัญลักษณ์ของ “ระยะเวลายาวนาน” โดยสื่อความหมายของการมีอายุยืนยาวของเทพโอเออิเมะทซุและผู้ปกครองบ้านเมือง

6.4 แมลง

“แมลง” ปรากฏในเรื่องทะเลาะอะไร 1 ครั้งในบทขับร้องของคอรัสที่ขับร้องแทนชายชราซึ่งเป็นตัวละครเอก ในองก์แรก ดังนี้

地『然るに。長能が言葉にも。有情非情のその聲みな歌に漏る事なし。草木土砂。風聲水音まで萬物のこもる心あり。春の林の。東風に動き秋の蟲の。北露に鳴くも皆。和歌の姿ならずや。

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 1866)

คอรัส (แทนตัวละครเอก): โซโน²¹ เคยกล่าวไว้ว่า “เสียงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตล้วนก่อให้เกิดบทกวี นับตั้งแต่ต้นไม้ใบหญ้า ก้อนดิน เม็ดทราย ไปจนถึงเสียงของลม เสียงของน้ำ ทุกอย่างล้วนมีความรู้สึก อาทิ ป่าไม้ที่เคลื่อนไหวด้วยแรงลมด้านตะวันออกแห่งฤดูใบไม้ผลิ เสียงร้องของแมลงขณะเกิดน้ำค้างแข็งในฤดูใบไม้ร่วง ทุกอย่างล้วนเป็นส่วนหนึ่งของบทกวี มีใช่หรือ”

บทขับร้องข้างต้นเป็นของคอรัสที่ขับร้องแทนชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของต้นสนแห่งซุมิโยะมิขณะพรรณนาเรื่องวิถีแห่งบทกวี โดยเปรียบเทียบเสียงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เช่น เสียงของแมลงว่าเป็นเสียงแห่งการขับบทกวี ซึ่งคล้ายกับข้อความในคะนะโจะ²² (仮名序) ของประมุขกวีนิพนธ์โคะกิงวะกะณูที่กล่าวถึงเสียงของสิ่งมีชีวิตไว้ดังนี้

花に鳴く鶯、水に住む蛙の声を聞けば、生きとし生けるもの、いつれか、歌を詠まざりける。

(โคะจิมะ โนะริยุกิและอะระอิ เอะอิโส, 1989, p. 4)

เมื่อได้ยินเสียงนกฮูกอยู่สูงเสียงร้องท่ามกลางดอกไม้เสียงกบที่อาศัยอยู่ในน้ำ (ก็อดคิดไม่ได้ว่า) ในบรรดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลายนั้นสิ่งใดบ้างที่ไม่เคยขับบทกวี (ไม่มีหรอก)

ข้อความในคะนะโจะข้างต้นแสดงถึงการเปรียบเทียบของสัตว์เป็นการขับบทกวีของมนุษย์ ซึ่งคล้ายกับเสียงร้องของแมลงในบทละครโนเรื่องทะเลาะอะไรที่เปรียบเป็นเสียงแห่งการขับบทกวี ดังนั้น “แมลง” ในเรื่องทะเลาะอะไรจะแสดงความเปรียบเทียบแบบบุคลาธิษฐานที่สมมติให้แมลงสามารถขับบทกวีได้เหมือนมนุษย์

6.5 ปลา

“ปลา” ปรากฏในเรื่องโฮโจะวะ 12 ครั้งโดยในจำนวนนี้เป็นบรรยายสภาพของปลาที่นำมาปล่อยลงใน

²¹ ฟูจิยะระ โนะ โซโน (藤原長能) เป็นหนึ่งใน 36 ยอดกวีในสมัยเฮอัน เกิดเมื่อ ค.ศ. 949 และสันนิษฐานว่าเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1009 ชื่อของโซโนอาจออกเสียงว่า “นะงะโด” หรือ “นะงะโยะมิ”

²² บทนำในประมุขกวีนิพนธ์โคะกิงวะกะณู เขียนด้วยอักษรคะนะ (仮名) โดยคิ โนะ ทซุระยุกิ

แม่น้ำโฮโจ 11 ครั้ง และบรรยายอานุภาพของเทพเจ้า 1 ครั้ง ในที่นี้จะยกตัวอย่างบทขับร้องที่บรรยายสภาพของปลาที่นำมาปล่อยลงในแม่น้ำโฮโจ และบรรยายอานุภาพของเทพเจ้า ดังนี้

6.5.1 ตัวอย่างบทขับร้องที่บรรยายสภาพของปลาที่นำมาปล่อยลงในแม่น้ำโฮโจเป็นบทขับร้องของคอรุสที่ขับร้องแทนชายชราซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรก ดังนี้

シテ『水桶に

地『取り入る。このうろくづを放さんと。このうろくづを放さんと。裳裾も同じ袖ひちて。掬ぶやみづから水桶を。水低に沈むれば。魚は悦び鰭ふるや水を穿ちて岸陰の。潭荷葉動くこれ魚の遊ぶ有様の。げにも生けるを放つなる御誓ひあらたなりけり

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 2460)

ตัวละครเอก : ในฉันทน์

คอรุส (แทนตัวละครเอก) : ใส่เอาไว้อยู่ ปล่อยปลานี้กันเถิด ปล่อยปลานี้กันเถิด แขนเสื้อเปียกน้ำไล่ไปถึงปลายชุด หลังจากกดถังน้ำจมนลงไปแล้วปลาที่ปล่อยออกมาต่างว่ายเวียนไปมาอย่างร่าเริง และดำลงได้น้ำทำให้ใบไม้เคลื่อนไหว เป็นสภาพของปลาที่น่าเพลิดเพลินความเมตตาจากการปล่อยสิ่งมีชีวิตเป็นเรื่องที่น่าชื่นชมอย่างแท้จริง

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพทะเลอุจิและคอรุสที่ขับร้องแทนชายชราหลังจากได้พบกับนักบวช คำว่า “ปลา” ทั้ง 2 ตำแหน่งในบทขับร้องข้างต้นใช้บรรยายสภาพปลาของชายชราที่อยู่ในถังและจะนำมาปล่อยลงในแม่น้ำโฮโจซึ่งอยู่ในหมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงู (ฉากของเรื่องโฮโจะวะ) ศาลเจ้าแห่งนี้จัดเทศกาลโฮโจเอะ (放生会) เป็นประจำทุกปีในเดือน 8 โดยเป็นเทศกาลปล่อยชีวิตสัตว์ เช่น การปล่อยปลาที่จับมาได้คืนลงสู่แม่น้ำ ทั้งนี้ นิมิ นะกะมิชิและโทะกุนะวะ เค็นตะโร (2018) กล่าวถึงเทศกาลโฮโจเอะว่า “เทศกาลโฮโจเอะจัดขึ้นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 720 ณ ศาลเจ้าอุซะ (宇佐八幡宮) ต่อมาในสังคมยุคกลางมีแนวคิดอย่างแพร่หลายเรื่องห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตโดยเปล่าประโยชน์ บางพื้นที่ออกกฎหมายห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตในบริเวณวัดหรือศาลเจ้า การปล่อยชีวิตสัตว์ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การปล่อยตามบัญชาของเทพเจ้า และการปล่อยตามบัญชาของจักรพรรดิ โดยเทศกาลโฮโจเอะของศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงูจัดอยู่ในประเภทการปล่อยตามบัญชาของจักรพรรดิ ในเทศกาลมีการทอพระสูตรและปล่อยสิ่งมีชีวิตคืนสู่ธรรมชาติ เช่น ปล่อยปลา ปล่อยนก”

6.5.2 ตัวอย่างบทขับร้องที่บรรยายอานุภาพของเทพเจ้าเป็นบทขับร้องของชายชราซึ่งเป็นตัวละครเอกในองก์แรกและชายหนุ่ม ดังนี้

シテ ツレ『. . . 誓ひの海のうろくづの。生きとし生ける物として。豊かなる世に。住まふ事。偏に當社の。御利生なり

(ชนะริ เค็นตะโร, 1982c, เล่มที่ 3 p. 2457)

ตัวละครเอกและผู้ติดตามตัวละครเอก : ...การที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายรวมทั้งปลาในท้องทะเลได้รับพรและความเมตตาซึ่งทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์นั้นเป็นเพราะความเมตตาของศาลเจ้าแห่งนี้

บทขับร้องข้างต้นเป็นของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพทะเลอุจิและชายหนุ่มซึ่งขับร้องตอนต้นเรื่องก่อนพบกับนักบวช คำว่า “ปลา” ใช้บรรยายอานุภาพความเมตตาของเทพเจ้าแห่งศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงู ที่ทำให้สิ่งมีชีวิตดำรงชีวิตอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

จากการวิเคราะห์ข้างต้น พบว่า ในเรื่องโฮโจจะวะมีการใช้ “ปลา” เพื่อบรรยายสภาพของปลาที่นำมาปล่อยลงในแม่น้ำโฮโจ และใช้เพื่อบรรยายอานาภาพของเทพเจ้าแห่งศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ อะชิมังงู

7. สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสอะอะมิที่มีตัวละครเอกเป็นเทพเจ้า 7 เรื่อง ได้แก่ อุกน โอะอิมะทซุ ฌิงะ ทะกะซะงะ ฟุจิซัน โฮโจจะวะ และยุมิยะวะตะ และพบว่า มีสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ นก ม้า เต่า แมลง และปลา ปรากฏในบทละครโนเรื่องที่ศึกษา โดย “นก” จำแนกชนิดย่อยเป็นนกกระเรียน (鶴) นกพิราบ (鳩) นกอุซุอิซุ (鶯) ห่านป่า (雁) และนก (鳥) ซึ่งเป็นคำทั่วไปที่ไม่ระบุชนิด ทั้งนี้ สามารถสรุปกลวิธีการนำเสนอสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 กลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนเรื่องที่ศึกษา
หมายเหตุ : เครื่องหมายยัติภังค์ (-) หมายถึง ไม่แสดงรูปแบบนั้น

สัตว์	ชื่อบทละครโน	สัญลักษณ์	อุปมา	บุคลาธิษฐาน	การบรรยาย
นกกระเรียน	โอะอิมะทซุ	ระยะเวลายาวนาน	-	-	-
	ทะกะซะงะ	-	ผู้สูงวัย	-	-
นกพิราบ	โฮโจจะวะ	-	-	-	1.สภาพไม้เท้าของชายชรา 2.สภาพภูเขาโอะโตะโกะยะมะ
	ยุมิยะวะตะ	-	-	-	สภาพภูเขาโอะโตะโกะยะมะ
นกอุซุอิซุ	ฟุจิซัน	-	-	-	ความเป็นมาของภูเขาฟูจิ
ห่านป่า	ฌิงะ	-	ความรัก	-	-
นก	อุกน	-	เทพเจ้า	-	สภาพสนามม้าอุกน
	โอะอิมะทซุ	-	-	-	สภาพวัดอันระกุ
ม้า	อุกน	-	-	-	สภาพสนามม้าอุกน
เต่า	โอะอิมะทซุ	ระยะเวลายาวนาน	-	-	-
แมลง	ทะกะซะงะ	-	-	มนุษย์ขับบทกวี	-
ปลา	โฮโจจะวะ	-	-	-	1.สภาพปลาที่นำมาปล่อย 2.อานาภาพของเทพเจ้า

ที่มา : สรุปโดยผู้เขียน

จากตารางที่ 1 พบว่า กลวิธีการนำเสนอสัตว์ชนิดต่าง ๆ ในบทละครโนเรื่องที่ศึกษามี 4 รูปแบบ ได้แก่ สัญลักษณ์ อุปมา บุคลาธิษฐาน และการบรรยาย โดยสัตว์ที่แสดงสัญลักษณ์ ได้แก่ นกกระเรียนและเต่า สัตว์ที่แสดงอุปมา ได้แก่ นกกระเรียน ห่านป่า และนก สัตว์ที่แสดงบุคลาธิษฐานคือแมลง ส่วนสัตว์ที่แสดงการบรรยาย ได้แก่ นกพิราบ นกอุซุอิซุ นก ม้า และปลา

7.1 สัตว์ที่แสดงสัญลักษณ์ (นกกระเรียนและเต่า)

นกกระเรียนและเต่าในเรื่องโอะอิเมะทซุแสดงสัญลักษณ์ของระยะเวลายาวนาน โดยสื่อความหมายของการมีอายุยืนยาวของเทพโอะอิเมะทซุ (ตัวละครเอก) และผู้ปกครองบ้านเมือง

7.2 สัตว์ที่แสดงอุปมา (นกกระเรียน ห่านป่า และนก)

นกกระเรียนในเรื่องทะเลาะงะแสดงอุปมาของผู้สูงวัย ซึ่งหมายถึงวิญญาณของต้นสนแห่งซุมิโยะมิและทะเลาะงะงะ (ตัวละครเอกและผู้ติดตามตัวละครเอก) ห่านป่าในเรื่องมังงะแสดงอุปมาของความรัก โดย “ห่านป่า” เป็นคำที่ปรากฏในบทกวีของโอะโตะโมะ โนะ คุโระนุมิ (ตัวละครเอก) ส่วนนกในเรื่องอุกนแสดงอุปมาของเทพซากุระบะ (ตัวละครเอก) ซึ่งกำลังร้ายราวกับนก

7.3 สัตว์ที่แสดงบุคลาธิษฐาน (แมลง)

แมลงในเรื่องทะเลาะงะเป็นความเปรียบแบบบุคลาธิษฐาน โดยสมมติให้แมลงสามารถขับทักได้เหมือนมนุษย์

7.4 สัตว์ที่แสดงการบรรยาย (นกพิราบ นกอุจิกุ นก ม้า และปลา)

กลวิธีการใช้สัตว์เพื่อแสดงการบรรยายมีสัดส่วนมากกว่ารูปแบบอื่น ๆ โดยเป็นการใช้สัตว์ในการบรรยายหรือเป็นส่วนหนึ่งของฉาก การใช้สัตว์ในการบรรยายความเป็นมาของฉาก และการใช้สัตว์ในการบรรยายสิ่งใดสิ่งหนึ่งดังรายละเอียดต่อไปนี้

7.4.1 นกพิราบในเรื่องโฮโจะวะและเรื่องยูมิยะวะตะใช้บรรยายสภาพภูเขาโอะโตะโกะยะมะซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงุ (ฉากของทั้งสองเรื่อง) นอกจากนั้น นกพิราบในเรื่องโฮโจะวะยังใช้บรรยายสภาพไม้เท้าที่มีหัวเป็นรูปนกพิราบของชายชราซึ่งเป็นร่างแปลงของวิญญาณของเทพทะเลอะอุจิ (ตัวละครเอก) โดยนกพิราบมีส่วนช่วยเสริมภาพความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาในฐานะที่นกพิราบเป็นบริวารของเทพยะวะตะ

7.4.2 นกอุจิกุในเรื่องฟูจิซันใช้บรรยายความเป็นมาของภูเขาฟูจิ (ฉากของเรื่องฟูจิซัน) ซึ่งกล่าวถึงไข่ของนกอุจิกุที่กลายเป็นหญิงสาว (เจ้าหญิงคะงุยะ) โดยในเรื่องฟูจิซันปรากฏเทพคะงุยะซึ่งเป็นเทพบริวารของเทพโพธิสัตว์เซ็งเง็น (ตัวละครเอก)

7.4.3 นกและม้าในเรื่องอุกนใช้บรรยายสภาพสนามม้าอุกน (ฉากของเรื่องอุกน) นอกจากนั้น นกในเรื่องโอะอิเมะทซุยังใช้บรรยายสภาพวัดอันระกุ (ฉากของเรื่องโอะอิเมะทซุ) โดยนกมีส่วนช่วยเสริมภาพความสงบในช่วงฤดูใบไม้ผลิของสนามม้าอุกนและวัดอันระกุ ส่วนม้ามีส่วนช่วยเสริมภาพความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าในฐานะที่ม้าเป็นบริวารและเป็นพาหนะของเทพเจ้า

7.4.4 ปลาในเรื่องโฮโจะวะใช้บรรยายสภาพปลาที่นำมาปล่อยลงในแม่น้ำโฮโจะริเวนภูเขาโอะโตะโกะยะมะซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าโอะโตะโกะยะมะ ฮะชิมังงุ (ฉากของเรื่องโฮโจะวะ) นอกจากนั้น ปลายังใช้บรรยายอานุภาพความเมตตาของเทพทะเลอะอุจิ (ตัวละครเอก)

จากการวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนเรื่องการศึกษาดังกล่าวข้างต้นพบว่า ผลการวิเคราะห์ตรงกับสมมติฐาน คือ กลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนของเสะอะมิ จำแนกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ สัญลักษณ์อุปมา บุคลาธิษฐาน และการบรรยาย และผลการวิเคราะห์สามารถนำไปต่อยอดการวิจัยได้ เช่น 1) การศึกษากลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนเรื่องอื่น ๆ นอกเหนือจากเรื่องที่แต่งโดยเสะอะมิ 2) การศึกษาเปรียบเทียบกลวิธีการนำเสนอสัตว์ในบทละครโนกับสัตว์ในวรรณกรรมยุคก่อนหน้า

เอกสารอ้างอิง (References)

- อรรถธยา สุวรรณระดา. (2557). พีช สัตว์ ตัวเลข กับตำนานยุคเทพเจ้าของญี่ปุ่น. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- 生駒哲郎 (2018) 『畜生・餓鬼・地獄の中世仏教史』 吉川弘文館.
- 片桐洋一 (2004) 『歌枕歌ことば辞典』 笠間書院.
- 古代中世文学論考刊行会 (2023) 『古代中世文学論考 第51集』 新典社.
- 小島憲之と新井栄蔵 (1989) 『古今和歌集 新日本古典文学大系 5』 岩波書店.
- 小林祥次郎 (2009) 『日本古典博物事典』 勉誠出版.
- 小松和彦 (2005) 「富士山—『富士山』」 『観世』 72 (7), 42-47.
- 佐成健太郎 (1982a) 『謡曲大観』 第一卷. 明治書院.
- 佐成健太郎 (1982b) 『謡曲大観』 第二卷. 明治書院.
- 佐成健太郎 (1982c) 『謡曲大観』 第三卷. 明治書院.
- 佐成健太郎 (1982d) 『謡曲大観』 第四卷. 明治書院.
- 寺山宏 (2002) 『和漢古典動物考』 八坂書房.
- 西中道と得永健太郎 (2018) 「食と罪—放生会に見る宗教的「解決」」 『武蔵野女子大学能楽資料センター紀要』 30: 91-111.
- 西野春雄 (1987) 『能・狂言 第三卷 能の作者と作品』 岩波書店.
- 宮田登 (1993) 「竹取物語と富士信仰」 『国文学』 38 (4), 28-31.